

DRŽAVA I NACIJA

Teze za diskusiju

IVAN KUVACIĆ
Filozofski fakultet
Zagreb

1. Nacionalizam je ideologija koja izvorno podriva i ruši feudalni sistem i postaje osnova *homogenizacije na nacionalnom području*. No, ova ideologija brzo gubi prvobitni, subverzivni karakter i pretvara se u arogantni izraz interesa imućnih pojedinaca i grupa, kojem tržišna povezanost pridaje opći karakter i koji je u skladu s tim ideologija konzervativnih, desnih socijalnih grupacija. Usprkos tome ona ima izuzetnu snagu objedinjavanja svih klasa i svih slojeva time što zajedničko nacionalno blagostanje suprotstavlja vanjskom neprijatelju protiv kojeg se treba boriti. Njen *ekstremni oblik je fašizam*, koji se javlja u uvjetima opće društvene nesigurnosti i krize, kad se uporedo sa slijepim povjerenjem u autoritet razvija spremnost da se napadne i porobi susjeda i kada homogenizacija na nacionalističkoj osnovi obuhvaća i siromašne društvene slojeve.

2. Marksizam kao ideologija proletarijata razvijenih kapitalističkih zemalja devetnaestog stoljeća se otvoreno *suprotstavlja ideji homogenizacije na nacionalnoj osnovi*. Umjesto toga se polazi od pretpostavke da je *zaoštavanje klasnog konflikta* unutar razvijenih kapitalističkih nacija osnovni preduvjet za stvaranje budućeg besklasnog društva, odakle slijedi da proleterati nemaju domovinu i da se ujediniju na internacionalnom planu. To je bitno u Marxovoj strategiji. Naravno, ne može se reći da Marx potpuno zanemaruje problem nacionalnog ugnjetavanja, jer je on i o tome dosta pisao pa su dobro poznati njegovi stavovi o međusobnoj uvjetovanosti klasnog i nacionalnog oslobodjenja. No kako je bio uvjeren da će revolucija početi u centru a ne na periferiji, ovaj drugi momenat nije samo ostao u drugom planu, već je bio gotovo sasvim potisnut.

U dvadesetom stoljeću situacija se u tolikoj mjeri mijenja da Marxovo shvaćanje nacionalnog pitanja predstavlja krupnu zapreku pri razradjivanju revolucionarne strategije. U uvjetima kada se centar revolucije premješta na periferiju kapitalističkog sistema, u zavisne i kolonijalne zemlje u kojima je buržoazija nerazvijena a upravljačke vrhuške u sluganskom odnosu prema metropolama, *borba za nacionalno oslobodjenje dobiva prvorazredni značaj*. Lenjinsko načelo o pravu nacija na samoopredjeljenje sve do odcjepljenja odigralo je važnu ulogu u prvom redu u Oktobarskoj revoluciji, jer je osiguralo podršku mnogobrojnih neruskih naroda, koji se u građanskom ratu odlučno bore protiv carskih generala znajući da bi njihova pobjeda vratila stari sistem nacionalnog ugnjetavanja. Iza toga u revolucijama u drugim zemljama svugdje je uspjeh u najvećoj mjeri ovisio o sposob-

nosti komunista da borbu protiv socijalnog ugnjetavanja vješto povežu s borbom za nacionalno oslobođenje i da se u tome hrabro i nesebično angažiraju. Tako je bilo u većini zemalja koje su prošle kroz oružanu revoluciju među koje pripada i Jugoslavija.

3. Suprotno stereotipnoj buržuskoj predodžbi o marksizmu kao "gruboj materijalističkoj orijentaciji", u praksi se redovito pokazuje da nacionalizam ima vrlo praktične i opipljive ciljeve, dok marksizam uključuje idealne, utopijske momente, što je i razumljivo, jer je nacionalizam izraz raspoloženja imućnih ljudi, koji realno priželjkuju ono što mogu ostvariti, dok "ideja juriša na nebo" i "ideja temeljitog preokreta" nalaze odjek jedino u težnjama i snovima bjednih i obespravljenih.

Razumijevanje motiva i smisla velikih revolucionarnih pokreta ne može se potpuno svesti na pitanje o golom materijalnom interesu, jer kad se kaže da je "narod pronašao svoju dušu", što se događa u sudbonosnim momentima, to znači da ni pod cijenu najvećih žrtava ne odustaje od obrane općeljudskih vrijednosti. To su u prvom redu *sloboda i ljudsko dostojanstvo*, koje ugrožava svaki okupator i time odmah izaziva podvojenost između kvislinga i naroda. Strah od gubljenja vlasti i privilegija tjera vladajuću klasu u suradnju s okupatorom i u nacionalnu izdaju, što onda po logici same stvari postaje glavni uzrok da doista izgube i vlast i privilegije. Stvar je u tome što se u takvim uvjetima udvostručuje otpor protiv zavojevača, jer ima klasnu i nacionalnu osnovu i to u takvoj kombinaciji da sa stanovišta osvajanja vlasti ovaj drugi momenat nije ništa manje značajan od prvog. *Stoga se društveni preobražaji dvadesetog stoljeća ne uklapaju u Marxovu viziju proleterske revolucije.*

4. Proučavanje toka oružanih revolucija našeg stoljeća pokazuje zbog čega i na koji način nacionalno pitanje izbija u prvi plan. Ako međutim želimo odgovor na pitanje zašto je problem nacionalnog vrlo aktuelan i nakon zauzimanja vlasti i kakvi su oblici njegovog ispoljavanja, tada u centar pažnje dolaze *razvoj i funkcioniranje države.*

Kako razvoj i funkcioniranje države leži u osnovi mnogih akutnih problema našeg vremena - to je tema koju ne susrećemo samo u znanstvenim člancima i raspravama, nego i u pripovjestima, romanima i kazališnim komadima. Uzmemo li Sovjetsku državu kao primjer, lako je pokazati da je tu od samog početka na djelu obuzdavanje radikalnih proleterskih i plebejskih težnji, koje su dobile silan zamah u Oktobru i bile nošene uvjerenjem da sva vlast mora pripasti narodu. To je proces *uspostavljanja i organiziranja moćnog državnog aparata*, u kojem su brutalno bili odstranjeni i pregaženi svi oni koji se na vrijeme nisu mogli osloboditi iluzije da je svjetska revolucija na vidiku, da treba samo ustrajati pa će "carstvo božje" biti uspostavljeno i na zemlji.

5. Ako se ograničimo na pitanje kako razvoj državnosti djeluje na relaciji nacionalno-internacionalno, odmah se nameće pitanje kako to da je u političkoj borbi, koja se razvila nakon Lenjinove smrti, od samog početka znatna prednost bila na Staljinovoj strani? Zar Trocki nije bio kulturniji i svestraniji i zar nije imao daleko veće revolucionarno iskustvo od Staljina? Međutim, Staljin je bio mnogo realniji. Njegov način razmišljanja i obraćanja i njegova vizija razvoja odgovarali su shva-

ćanju i mentalitetu onih društvenih slojeva koji u to vrijeme istupaju na političku scenu. Njegova politika je bila dobro uskladjena sa aspiracijama seljaka, koji napuštaju selo i dolaze u gradove, koji nemaju sluha za svjetsku revoluciju, dok im je ubrzana industrijalizacija i izgradnja moćne države osiguravala radna mjesta i otvarala mnogobrojne kanale socijalne promocije za njihovu djecu. Staljin se u pripremanju i izvođenju revolucije odlučno zalagao za načelo ravnopravnosti među narodima, što je odigralo veliku ulogu u Oktobarskoj revoluciji. No to ga nije nimalo smetalo da kasnije, kad se dohvatio kormila vlasti, napravi zaokret prema rusifikaciji, jer je ocjenio da se u stvaranju moćne države treba osloniti na Ruse kao na najbrojniji narod.

6. Da je uloga načela državnosti i danas vrlo značajna u Sovjetskom Savezu i da je potreba za efikasnom kontrolom stanovništva i teritorija mnogo važnija od idealno zamišljenih i proklamiranih ciljeva pokazuju među ostalim mnoge okolnosti i podaci koji se tiču nacionalnog pitanja. Tako naprimjer tridesetih godina, prigodom izdavanja internog pasoša, svaki građanin Sovjetskog Saveza je bio obavezan da u njega upiše nacionalnost i u tome je imao mogućnost izbora. No nakon toga sve do danas nema mogućnosti promjene nacionalnosti, što znači da se djeci obavezno upisuju nacionalnost njihovih roditelja.

Zašto sovjetska vlast sabija svoje građane u nacionalne pregrade iz kojih se ne može izići? Zar to nije očito suprotno ideji unifikacije, koja navješta postepeno brisanje nacionalnih granica i zar ne bi bilo lakše upravljati zemljom u kojoj nema nacionalnih suprotnosti i sukoba?

Ovdje su mogući razni odgovori. Najčešće se ističe da je ukidanje pregrada preuranjeno i da treba pustiti ljude da se izivē u svom nacionalnom biću, pa će pregrade same po sebi nestati. No one sigurno neće nestati u isto vrijeme za sve ljude, pa zašto onda pojedincima ne ostaviti mogućnost da izidju ranije od drugih, ako to žele? Neki istraživači dolaze do zaključka da se pregrade ne uklanjaju zbog višeg državnog interesa, jer se vlast koja je sastavljena od multinacionalnog vladajućeg sloja ne želi odreći takvog efikasnog sredstva manipulacije kao što su međunacionalni odnosi. Neki sovjetski sociolozi napominju da je posrijedi u prvom redu kontrola nove srednje klase, koja je zbog svog životnog položaja upućena na borbu za nacionalne povlastice. U pitanju su mnogobrojni poslovi koji su vezani uz privredni, politički i kulturni razvoj regija i republika. Najčešći uzroci nacionalnih sukoba su u tome što predstavnici većinske nacije blokiraju obrazovane članove drugih nacija u njihovim vlastitim republikama. U tu svrhu postoji sistem kvota, koji daje značajnu prednost domaćim kandidatima. Osim toga vlast se posebno stara da otvara radna mjesta za lokalnu inteligenciju time što širi "znanstveni sektor" i formira "stvaralačka udruženja" pisaca, slikara i drugih profesija po svim republikama. Većina republičkih akademija ne znače mnogo u znanstvenom pogledu, no imaju važnu funkciju po tome što neutraliziraju inteligenciju koja je potencijalno nacionalistički raspoložena. Masa nepotrebnih istraživača je cijena koju režim plaća u zamjenu za unutarnju stabilnost. Svakako je nesumnjivo da radnici i seljaci u potrazi za poslom nisu ni približno u tako velikoj mjeri vezani za upotrebu nacionalnog jezika i za čuvanje nacionalnih privilegija. Zbog toga je među njima sklonost prema nacionalizmu mnogo manja nego u srednje klase, koju na to upućuje njen životni položaj (vidi: V. Zaslavsky: *The Neo-Stalinist State*, Sharpe, Inc., New York 1982). Na slične zaključke upućuju i istraživanja koja su vršena u

zapadnim zemljama – Kanada, Engleska, Francuska, Španija, Belgija (vidi: A. D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford 1979).

U uvjetima opće prevlasti administrativne regulative, kada ogromna većina stanovništva ulazi u najamni odnos s velikim državnim ili privatnim organizacijama i kada su visok standard i stalno povećavanje potrošnje opće prihvaćene vrijednosti, glavni protagonisti nacionalnog nisu literati i romantično nastrojeni inteligenti, nego mnogo šire grupe stanovništva, koje se najviše poistovjećuju s tim vrijednostima. Oni se ne bore protiv birokratizacije društva već protiv većinske nacionalne grupacije, koja tako planira razvoj i tako upravlja institucijama da zanemaruje potrebe pojedinih regionalnih područja. Na čelo otpora dolaze lokalne upravljačke grupe, pa se uobičajio termin "*birokratski nacionalizam*". Upravljačima se najmasovnije pridružuju pripadnici nove srednje klase.

7. Kakva je u tome situacija u našoj zemlji? Da li i u Jugoslaviji izbijaju u prvi plan novi momenti povezani s razvojem države i konstituiranjem višenacionalnih upravljačkih grupa i novih srednjih slojeva, ili su u pravu mnogobrojni strani promatrači i komentatori, koji misle da su posrijedi u prvom redu tribalni "balkanski antagonizmi" zbog kojih će se, kako kažu, Jugoslavija prije ili kasnije raspasti?

Nacionalizam kao ideologija privatnog i grupnog uspona u postojećim okvirima u nas se snažnije probija tek šezdesetih godina. To je vrijeme prelaska s ekstenzivnog na intenzivni način privredjivanja, kad se javlja nezaposlenost, kad radnici masovno odlaze na rad u inozemstvo i kad su se već učvrstili republički centri moći. Od tada datira brzo širenje i uspon srednjih slojeva kojima najviše odgovara svojevrsna kombinacija tržišta i republičke državnosti, jer otvara radna mjesta koja su upravo njima namijenjena i jer utire put za njihovo čvršće povezivanje s vladajućim strukturama. To je vrijeme tako naglog uvođenja automobila u svakodnevni život dobrog dijela stanovništva i s tim povezano izgradnje cesta, pumpnih stanica, raznih servisa, izgradnje vila i vikendica, masovnog putovanja u inozemstvo, shoppinga, ekspanzije visokoškolskog obrazovanja, da se razvila masovna iluzija o našem definitivnom ulasku u društvo obilja. U tim je uvjetima javljanje nacionalizma bilo neizbježno, jer se sebično i parcijalno posreduje i kamuflira općim, to jest nacionalnim. U izrazito kriznim situacijama, kada se iza kamuflaže nazire stvarni odnos, nacionalno kao zajednički ideal prerasta u nacionalizam i šovinizam, što znači da se uzrok teškoća traži drugdje, izvan republičkih granica, kod susjeda, kojeg se prikazuje kao krivca za sve nevolje. Time se otvara mogućnost za rasterećenje unutarnjih suprotnosti i stvara osnova za održavanje reda u vlastitoj kući.

Budući da takva manipulacija izvire iz osnova koje su negacija revolucije, prirodno je da je njeno širenje uvjetovano slabljenjem i raspadanjem revolucionarnih snaga, ili, Marxovim riječima, kada socijalistička revolucija nije na djelu, onda su nužno na djelu snage građanskog društva, pa na vidjelo odmah izlazi "sve staro smeće", za koje se naivno vjerovalo da je već počišćeno. To bi se dalo dobro ilustrirati pojedinim razdobljima našeg poslijeratnog razvoja.

8. Za razumijevanje naše situacije bilo bi važno istražiti suodnošenje "tradicionalnog nacionalizma" i "birokratskog nacionalizma". U sovjetskim uvjetima to je suodnošenje između *nacionalizma*, koji je od davnih vremena stalno prisutan u nekim sredinama, i to ne toliko prema dominantnoj ruskoj grupi koliko prema

stanovnicima susjednih republika, i *nacionalizma novijeg datuma*, koji se radja medju pripadnicima upravljačkih grupa i u novoj srednjoj klasi u pojedinim republikama, a izvire iz sukoba tih slojeva s državnim centralizmom koji se poistovjećuje s dominantnom ruskom nacijom. U nas, međjutim, niti ima centralizma ruskog tipa, niti dominantne nacije koja bi bila glavni oslonac i provodilac centralizma u cijeloj zemlji. No odatle nipošto ne slijedi zaključak da u nas posvuda prevladava "tradicionalni" ili "folklorni" nacionalizam.

Naš samoupravni sistem ima svoju vlastitu logiku suodnošenja i razvoja, koja ne ovisi samo o ustanovljenim pravilima i propisima, nego i o nekim drugim faktorima, koje se malo spominje, no koje naučna analiza ne bi smjela zaobići. To posebno vrijedi kad su u pitanju medjunacionalni odnosi. Tako medju ostalim, pažljivom analitičaru naše socijalne dinamike neće promaći zanimljiva okolnost da u nas dolazi do jačih nacionalnih suprotstavljanja uglavnom onda kada je dosta vjerojatna mogućnost da latentno klasno sukobljavanje poprimi otvoreni, manifestni oblik. To bi se moglo nazvati "obrambena samoregulacija" ili prosto "lukavost sistema", jer je dobro poznato da je društveni sistem u kojem postoji više linija sukobljavanja koje djeluju u raznim pravcima u manjoj opasnosti dezintegracije od sistema s jednom jedinstvenom linijom konfrontacije. Ta "lukavost" je odavno ugrađena u društvene sisteme država s višenacionalnim sastavom. U kojoj mjeri je to u nas više "prigodna reakcija" nego "ugrađeni mehanizam", teško je reći. No činjenica je da su krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina u uvjetima nezaposlenosti i radničkih štrajkova republičke upravne strukture stupale u savez s nacionalističkom desnicom. Tek kad je desnica toliko ojačala da je počela otvoreno ugrožavati temelje sistema bila je odgurnuta i razbivena, a cijela epizoda je poslužila kao dobar izgovor o nužnosti jačanja države i državne kontrole na svim područjima života. Ovaj stari mehanizam, koji djeluje po principu "paralelograma sila", ponovno je u nas aktiviran posljednjih godina, s tim što se sada sprema s desnicom ne ostvaruje legalno i otvoreno, već "ispod žita". U tome je već stečeno obilno iskustvo, pa sve ide postepeno i elastično na način koji ne dovodi u pitanje postojeću, od ranije započetu liniju razvoja. Danas je već potpuno očito da to i nije linija nego krug koji ima slijedeće etape:

1. odbacivanje centralističkog birokratskog sistema,
2. razvijanje samoupravne organizacije kao osnove decentraliziranog sistema,
3. uspostavljanje i razvijanje republičke državnosti i birokratizacije, čime se sve svodi na početak i time zatvara krug.

U tome, što je razumljivo, glavnu ulogu ima višenacionalni vladajući sloj, koji se čvrsto veže za domaći teren u republikama i pokrajinama gdje nalazi brojne saveznike kojima itekako odgovara razvoj republičke državnosti. To nisu samo državni činovnici u starom smislu riječi nego raznovrsni službenici, stručnjaci, većina inteligencije, čitavi srednji slojevi, koji doživljavaju pravu ekspanziju u novim uvjetima: Ovdje naravno ne treba ispuštati iz vida da otpor protiv centralnih, birokratskih organizacija može voditi decentralizaciji i stvaranju manjih zajednica, gdje se borba za kvalitet života suprotstavlja golom kvantitetu velikih serija i time stvara osnovu za razvoj alternativnog pokreta. No druga je stvar kad se sve svodi na to da se jedna zajednička država zamijeni s više malih država, što umnožava administrativno osoblje i povećava vjerojatnost da veza i podmićivanje potisnu racionalni kriterij upravljanja i time otvore put općoj dezintegraciji.

Zašto je u nas prevladala ta druga varijanta i kako se na toj osnovi javlja nacio-

nalistička ideologija, to je pitanje koje nas ovdje zanima. Daleko sam od uvjerenja da tekuće manifestacije nacionalizma na našem podneblju nemaju nikakve veze s etničkim izvorima te pojave; ono što se stoljećima taložilo ne nestaje lako i samo od sebe, pa se ne treba čuditi što se događa da neki moderni sporovi poprimaju stari "folklorni" oblik ispoljavanja. Medjutim, lako je dokučiti da nisu u pitanju nacionalni ideali i svetinje, već sasvim prizemni materijalni interesi, koji imaju jasno ishodište, a nacionalizam služi kao sredstvo pomoću kojeg se društveni odnosi zamagljuje i kamufliraju. Ako se i ne ulazi u detaljno istraživanje pojedinih slučajeva, vrlo je indikativna sama nedoumica koja proizlazi iz pitanja kako izjave da se sve to svodi na djelatnost neprijatelja uskladiti s okolnošću da ih šire strogo kontrolirana sredstva masovnog utjecaja? Traganje za odgovorom na to pitanje pokazuje u što se izrodila ideja o odumiranju države. Država doista odumire, ali sasvim naopak, jer gubi funkciju koordinacije i planiranja, dok njena represivna svojstva jačaju i to u republikama, gdje su uspostavljeni pravi centri moći koji se međusobno sukobljavaju i paktiraju, a dogovor je brz i efikasan uglavnom jedino onda kada se radi o zajedničkoj obrani prava da se na svom terenu samostalno odlučuje. Posljedice su mnogobrojne, a najuočljivije je privredno zatvaranje i drastično smanjivanje komunikacija medju raznim dijelovima zemlje.

9. Pitamo: na kakvoj socijalnoj osnovi se grade "političke tvornice" i kako to da nema republike bez velikih privrednih pothvata i još većih promašaja čije se krivice nikako ne može pronaći?

Ako je sve u službi težnje da se što više učvrsti "vlastiti feud", onda je najbolja ona lokalna uprava koja najviše zahvati i privuče, u čemu, istina, federacija arbitrira, no ta njena uloga se manje cijeni od uloge garanta za dobivanje inostranih zajmova, gdje je jagma najveća. Nije u pitanju samo izgradnja tvornica, nego i putova, aerodroma, bolnica, banaka, škola, fakulteta i drugih institucija, čime vlast izlazi u susret potrebama lokalnog stanovništva i time se najbolje učvršćuje. Situaciju medju ostalim uslođava i zaoštava i ta okolnost što mi imamo našu domaću podjelu na razvijeniji Sjever, koji traži da se poštuju zakoni tržišta, i na manje razvijeni Jug, kojemu više odgovara administrativna raspodjela. Kako će se razni faktori međusobno ukrstiti i kada će izbiti otvoreni sukobi, to nije lako unaprijed predvidjeti. No kao što nije slučajno što je u Škotskoj snažno porastao nacionalizam nakon otkrivanja bogatih nalazišta nafte u Sjevernom moru uz njenu obalu, tako isto nije bez veze jačanje nacionalizma u Hrvatskoj s turističkim bumom na jadranskoj obali. Znatno drukčiji splet okolnosti leži u osnovi nedavnih nacionalističkih demonstracija na Kosovu. No bez obzira na sve razlike svi slučajevi i svi podaci idu u prilog uvjerenju da je naša zemlja pravi eldorado za ispitivanje takozvanog "birokratskog nacionalizma", koji je u tolikoj mjeri okrenut prema posebnom, partikularnom i sebičnom da avet "balkanizacije" našeg prostora ponovno dobiva realne obrise.

10. Da je opća dezintegracija povezana s mentalitetom neproizvodnih društvenih slojeva vidi se, medju ostalim, po tome što je *radna stimulacija* zamijenjena *dohodovnom stimulacijom*. To je u stvari jasan izraz prevlasti mentaliteta onih ljudi koji vjeruju da uspjeh ne ovisi o radu i marljivosti, već o položaju u hijerarhiji i snalažljivosti. Budući da je to dobro uskladjeno s teorijom o razmjeni i realizaciji kao izvoru viška i akumulacije i budući da ono što se postiže u svijetu politi-

ke i biznisa doista ne stoji u čvrstom odnosu s uloženim radom, objeručke je prihvaćena "postindustrijska teza" o odzivjelosti ekonomije koja se zasniva na proizvodnji i njenoj zamjeni ekonomijom koja počiva na masovnoj prodaji i napredovanju uključujući i prodavanje samoga sebe. To konkretno znači da je bitna *reprodukcija odnosa moći*, a sve drugo dolazi tek iza toga.

Sve nas to upućuje na proučavanje putova i načina pomoću kojih gornji društveni slojevi pljačkaju proizvodnu bazu, i, što je posebno zanimljivo, sve se to odvija bez socijalnih potresa i pod okriljem opće parole o "stvaranju preduvjeta u kojima će radnici u sve većoj mjeri ovladavati uvjetima proširene reprodukcije". Tek su nas "Poljski događaji" malo otrijeznili i podsjetili da mi možda i nismo zakoračili u "postindustrijsko društvo", te da osim unapredjivanja "terciarnog sektora" postoje i neki drugi mnogo akutniji problemi. Kad je zatim odjednom svima postalo bjelodano da mi sebe više ne možemo isticati kao uzor svima drugima i kad je iza toga nastupila stabilizacija sa neizbježnim stezanjima i ograničavanjima svake vrste, ni tada se u pogledu općih međuodnosa ništa bitno ne mijenja. Čak ni prijedlozi o ukidanju nekih očito suvišnih fakulteta ne mogu proći u republičkim skupštinama. Ne ulazeći u druge komentare ovdje valja istaći da je naš društveni sistem do sada ispoljio zavidan stupanj sposobnosti da sve iskrse probleme na ovaj ili onaj način drži pod kontrolom ne dozvoljavajući im da izazovu veće društvene potrebe.

Važno je pitanje da li se reprodukcija odnosa moći odvija na takav način koji omogućuje normalno funkcioniranje i reprodukciju ostalih sfera života. Ako se dogodi da se linija vlasti i uprave, od koje se očekuje da bude racionalna i efikasna, potpuno poistovjeti s linijom uspona i etabliranja novih vladajućih slojeva, tada su prije ili kasnije neizbježni vrlo ozbiljni problemi, posebno u onim slučajevima kada vlast ima monopolistički karakter i kada je u tome nitko ne ugrožava. U takvom slučaju najmanje sam princip uspona po stepenicama moći može stimulirati rad za opće dobro, jer pojedinci iz aparata mogu biti potpuno diskreditirani u sredini u kojoj žive i djeluju, no zato njihov položaj nije ugrožen sve dok ih podržava partijski vrh ili netko iza njega. To je linija reprodukcije odnosa moći, ili linija čuvanja vlasti, za koju je *stalna mogućnost manipuliranja s nacionalnim* toliko značajna da je se ona ne može odreći bez obzira na sve druge okolnosti.